SCRISOAREA III
Tipare arhaice ale conflictului
(ultima parte)

Nae Georgescu

Ne-ar fi ușor, altfel, să dăm expresiei „despre partea închinării” valoarea sintactică „în ceea ce privește închinarea” – dar ar fi să stricăm ordinea dorită de poet: Baiazid însuși acționa sub voința destinului: „Scris în cartea vieții este și de veacuri și de stele”; „Noima visului pricepe că sub pomu-i se va naște / Un imperiu cărui soarta doar profetul i-o cunoaște” (Variante); „Că din dragostea-i lumească un imperiu se va naște / Ai căruia ani și margini doar profetul le cunoaște” (variante) – iar în textul definitiv, „numai cerul le cunoaște”, generalizare care apropie și mai mult „soarta” imperiului de a celorlalte popoare. Limitele le cunoaște numai profetul (nu pentru că el le fixează, ci pentru că poate interoga destinul); reprezentanții lui în viață, „sultan după sultan” verifică prin victorii succesive limitele succesive, „semnele” succesive ale întinderii profețite. Omul cunoaște numai semnele divinității, nu voința ei ultimă. Oricât de mare ar fi acest imperiu, el are niște „ani” și niște „margini” – ceea ce Baiazid uită când afirmă că a cucerit „tot Apusul”, „tot ce stă în umbra crucii”, când spune că „lumea-i e deschisă”. În varianta B, sultanul declară după victoria de la Nicopole: „Încă unul mai rămase! Peste Dunăre, copii!”. Încă unul ar fi un pas până la totul, până la absolut. De fapt, este pasul peste limită, „hybrisul” pe care-l comite – pentru că „totul” este imposibil, înseamnă a confunda ființa umană efemeră cu divinitatea eternă. Soarta lui are putere până la un pas de acest „tot”, până la acest ultim pas Dunărea care este un limes, un punct de reper în jurul căruia „semnele” sultanului se întorc împotriva lui însuși. Mircea „închide” calea imperiului apărându-și moșia. Până aici visul lui Osman se întinsese „vulturește”, „Flamura cea verde se înalță an de an”, „neam de neam”, „popor după popor”, „țară după țară drum de glorie-i deschid” – armatele vin din deșerturi „la un semn” al sultanului ce probează voința divină. Semnele pe care le face Baiazid dincolo de limitele sorții lui (visul lui Osman se întrerupe la Dunăre) nu mai au valoarea de a declanșa instantaneu acțiunile conținute în ele. Dimpotrivă, urmându-și în virtutea inerției menirea, el face semn unui domn care este stăpânul locului „deschizând”

în același timp un proces în care pe nesimțite – „fără de veste” – se constituie în parte, ca acuzat. Și, ca printr-un descântec materializat pentru a dovedi imuabilul acestei limite a imperiului, semnele heraldice ale începutului se repetă în formă inversă după bătălia de la Rovine: luna-fecioară, zeița biruinței („Și purtat de biruință…”) capătă rolul de principiu activ al ordinii cosmice – „doamna mirilor și-a nopții varsă liniște și somn” (simetrie pentru „domnul Țării Românești”, instrumentul prin care s-a reîntronat ordinea de dinaintea „visului de mărire”, ordinea somnului; calm). Iar vorbele ei: „Scris în cartea vieții este și de veacuri și de stele / Eu să fiu a ta stăpână – tu stăpân vieții mele” (iată aceeași oglindire a elementului feminin în cel masculin pe care o vom regăsi în răvașul tânărului domn – cu specificarea că aici peisajul este astral, pe când în răvaș devine teluric, vegetal; „rotundul” de aici are ca termen imediat de rezonanță luna – iar acolo „poienile”; este vizibil aici, ascuns acolo; simetria ne obligă să vedem în „Doamna” din răvaș un termen de opoziție la „fecioara” din „scrisa” imperiului) – aceste vorbe se adeveresc: „Pân ce izvorăsc din veacuri stele una cîte una…”: una după una, desigur, ironic pentru aglomerările precedente: „an de an”, „popor după popor”; întinderii gradate pe orizontală i se opune o adâncime prefigurată pe verticala locului. Semnele începutului reapar la sfârșit sugerând ideea de ciclu, de acțiune cosmică încheiată: un cuplu ce simbolizează tinerețea năvalnică – „furtunosul Baiazid / luna fecioară”, forța impetuoasă dar necontrolată, nedirijată de norme, acționând impulsiv – este contracarat de alt cuplu, al vârstei înțelepciunii: „Domnul Mircea / doamna luna” ce restabilește „status quo ante”, starea de dinaintea visului – somnul – negându-i, astfel, valoarea. Sunt tocmai „semnele” pe care domnitorul le cerea de la divinitate în prezența sultanului; ele apar de aceeași parte, a victoriei, dar sunt „împotriva” lui Baiazid deși cândva îi aparținuseră. Lupta dintre protagoniști este, de fapt, o luptă dintre și pentru blazoane, iar în acest pasaj ironia poetului atinge sarcasmul cum numai Eschil îl atinsese în „Perșii”. Acolo corul fidelilor descria uriașele armate plecate spre Europa cu o încredere și cu o măreție de parcă erau zărite întorcându-se victorioase. Din când în când teama de viitor, alimentată sistematic de către autor care dezvoltă teoria „hybrisului” tocmai acolo unde nu-și poate avea locul (orientalii fiind, și pentru antici, oamenii exceselor prin excelență), mai frânează pornirile bătrânilor, dar repede își revin urcând sublim în ditirambi – și, de fapt, armata persană este în același timp spulberată. Tocmai ceea ce lor li se pare imposibil devine posibil; tocmai simbolurile numite de ei li se întorc împotrivă…

Dar să revenim la răspunsul lui Baiazid. Am remarcat mai întâi uimirea lui: „Cum?!…” – apoi vedem o încercare de a ordona elementele simetric față de discursul lui Mircea. De o comunicare între rege și sultan nu poate

fi vorba, fiecare referindu-se la realități deosebite, primul vorbind de „țara asta", al doilea de victoriile personale. Cuvintele lor se întâlnesc doar în articulațiile cheie ale discursului. „Când lumea mi-e deschisă", reia sultanul lozinca în numele căreia acționa. Poetul intervenise între timp „La un semn deschisă-i calea", folosind termenul cu valoare opusă: „deschiderea" pe care o avea Baiazid în față din partea „lumii" devine acum „deschidere" către Baiazid, breșă în sistemul său heraldic defensiv – în care pătrunde liber cel care-i va închide" drumul. În varianta B, poetul fusese „de partea" sultanului în privința acestui termen: „Pân ce porțile istoriei cu lung zgomot se deschid / Și în scara lumii noastre se arată Baiazid" – unde rima „deschid/Baiazid" are valoare magică. Este o „alianță" mascată, care pregătește cealaltă rimă „magică" din rostirea profetică a lui Mircea. Tot acolo, numele lui Baiazid intră în cealaltă rimă dominantă: „Alergară ca să pună mândri stavilă și zid / Când în zarea depărtată li se-arată Baiazid", Aceasta va fi întrebuințată în textul final, după ce termenul „zid" va intra în repertoriul laudelor sultanului: „La Nicopole văzut-ai câte tabere s-au strâns/ Ca să steie înainte-mi ca și zidul neînvins". Conform regulii antice a cledomanției (principiul activ al numelui) complexul sonor al unui cuvânt determină acțiunea conținută sau acțiuni colaterale; Eschil găsește pentru numele Elenei, de pildă, sensul întregii tragedii pe care a iscat-o, iar numele lui Polineikos este împărțit în elementele componente („poly" = mult și „neikos" = ceartă) pentru ca să i se anihileze efectul: „Cum poate să-i ajute lui zeița dreptății, Diké, când de la început a fost un certăreț?". Replica lui Mircea – „N-avem oști, dară iubirea de moșie e un zid / Care nu se înspăimântă de-a ta faimă, Baiazid" – intră în aceeași categorie a prevestirii viitorului în numele unui personaj. Aluzia istorică în cadrul războaielor medice este la oracolul de la Delfi cerut de către atenieni înaintea invaziei armatelor persane: „Zidul de lemn va salva Atena de la pieire" suna oracolul (Herodot, VII, 143) – iar Themistocles îl va interpreta: „Corăbiile sunt zidul cel de lemn" convingându-și concetățenii să abandoneze cetatea și să-și dezvolte flota maritimă. Reluând maxima oracolului din perspectiva perșilor, Eschil o dezvoltă astfel: „Cine ar putea pune un zid care să oprească puhoiul armatelor persane? Poți ține valurile mării în loc printr-o stavilă (zid) – oricât de tare ar fi ea?" (Vorbește corul „fidelilor" despre armata persană. Materializând metafora – „zidul" oracolului – perșii idealizează în același timp armata lor, numind-o „puhoi" tocmai pentru ca oracolul să nu se poată îndeplini; procedând la fel, cavalerii Apusului pun „stavilă" lui Baiazid – iar sultanul, ca să-i „învingă", devine un „uragan".)

Gramatical, răspunsul lui Baiazid începe cu un anacolut: „Cum? Când lumea mi-e deschisă a privi gândești că pot / Ca întreg aliotmanul să se-mpiedice de-un ciot?" Variantele logice sunt: „lumea mi-e deschisă a privi"/ „gândești că pot a privi ca". Dacă acceptăm prima formă, urmează că verbul „pot" trebuie luat impersonal: „se poate" – altfel vedem în atitudinea sultanului o cedare care merge până la rugă: pot eu să fac asta? Eu aș face-o, dar gândești tu că am puterea când răspund de un întreg Aliotman? Ar reieși că Baiazid se supune unui tragic al destinului – ceea ce nu e cazul – sau face apel la etica cavalerească să-i cedeze Mircea victoria! Dacă acceptăm a doua formă, înseamnă că verbul „a privi" trebuie înțeles ca „a întrezări posibilitatea logică", „a presupune" – iar „a gândi" ca „a crede": crezi că se poate, că este posibil să întrevăd vreo

piedică? Tu, un ciot, eşti un stâlp de apărare (cum sunt eroii de epopee: „Hector, stâlpul de apărare al troienilor", „Aias, zidul de rezistenţă al aheilor"; or Mircea tocmai asta este, un zid de apărare care închide calea lui Baiazid; sultanul este forţat să rostească sentinţe cu valabilitate universală în care numai el nu crede). Oricum, Baiazid numeşte propria lui înfrângere: „Ca întreg Aliotmanul să se-mpiedice de-un ciot" trimite direct la proverbul românesc „Buturuga mică răstoarnă carul mare" (variante dialectale la „buturugă"; „cioturugă"). El se îndoieşte, senin, de valabilitatea unui proverb fiind gata să demonstreze cu propria persoană inversul. Or, proverbul trăieşte în tot ce-a făcut sultanul până acum: când vorbeşte de „câţi în cale mi s-au pus" el însuşi arată tendinţa generală din partea tuturor de „a i se pune în cale", de a-i închide drumul. Refăcând în câteva cuvinte întreaga ascensiune a puterii otomane, Baiazid defineşte extinderea prin ruperi succesive de limite; nu mai este o creştere naturală, ca a unui copac, firească, biologică, ci un şir de biruinţe, de opoziţii pe care el, „fulgerul" le trece „falnic", „fără păs"; întâmplarea însăşi legea hazardului, cere şi o înfrângere între atâtea victorii.

Având de-a face cu un prinţ creştin, Baiazid îşi arată victoriile împotriva creştinătăţii; „Tot ce stă în umbra crucii, Împăraţi şi regi se-adună /.../ Peste-un ceas câmpia toată de creştini e măturată" (varianta B). Prin opoziţia „cruce/semilună", Baiazid înţelege „otoman/neotoman"; în varianta B a poemului, Mircea este conciliant în privinţa religiilor: „Adevăr deplin în lume încă nimeni n-a cules", insistând pe ideea de omenie – dar în textul definitiv, atacul sultanului fiind tranşant, domnitorul nu mai revine asupra acestui punct. Mircea are grijă, însă, să reia sintagma sultanului într-o formă puţin schimbată prin deraierea sensului: „Te făleşti că înainte-ţi răsturnat-ai val-vârtej / Oştile leite-n aur de-mpăraţi şi de viteji?". „Împăraţii şi regii" au devenit „împăraţi şi viteji" – corecţia operată fiind foarte apropiată de formula sultanului: „Şi de crunta-mi vijelie tu te aperi cu-un toiag?" (Baiazid îşi defineşte turbarea, exacerbarea – pofta sângelui: „vijelie cruntă" înseamnă, în registru eschilean, „ploaie de sânge" (psakas aimatoesa) fiind limita de sus a cruzimii). Aşa cum îi arată Baiazid însuşi, „împăraţii şi regii" care „i s-au pus în cale" sunt eroi din marea galerie a trufaşilor. Ei „Zguduie din pace-adâncă ale lumii începuturi" (în variante, toate atributele cavalerilor Apusului erau atribute ale lui Baiazid însuşi, insistându-se asupra asemănării dintre rivali) – ca şi cei şapte asediatori ai Thebei, ca şi Clitemnestra, Prometeu, care luptă, toţi, împotriva ordinii cosmice stabilite de către Zeus voind să răstoarne această ordine „din temelii" (ab initio). Apoi, sperie elementele naturii: „Tremura înspăimântată marea de-ale lor corăbii": impietatea faţă de elementele cosmosului este probă obligată a greşelii în teoria hybrisului – fac paradă de blazoane: „Se-

mbrăcau în zale lucii…", expresie pe care, ironizând-o (dar și cu scopul de a se apăra de funcția magică a armurii, aceea de a orbi dușmanul, de a-i lua ochii; or domnitorul spune: „N-avem oști…" – cu sensul, desigur, că oastea țării nu este echipată cu aceste artificii strălucitoare) – Mircea o trasformă în „armele leite-n zale"; expresie pe care, ironizată a doua oară, o regăsim în descrierea poetului: „În zadar urla-mpăratul ca și leul în turbare". Aceste deraieri stilistice ale termenilor, mult mai multe decât am putut arăta (începând cu „luna lunecă și se coboară") se înscriu în același sistem al simetriilor dorice care fac deliciul unei analize subtextuale.

Sultanul își întrerupe brusc laudele. „Și de crunta-mi vitejie tu te aperi cu-un toiag?/ Și purtat de biruință să-mă-mpiedic de-un moșneag?". Baiazid nu numește rolul toiagului care este un sceptru regesc, o baghetă magică în mâna unui rege-preot. Mircea însuși nu dezvăluie rolul acestui toiag cu care – sultanul a spus-o – el se apără de o armată de invazie. Mai mult, domnitorul învăluie sensurile: „Eu nu ți-aș dori vreodată să ajungi să ne cunoști". Tocmai această insistență a domnitorului de a-l face pe Baiazid să înțeleagă că a depășit limita, că se află pe un teritoriu necunoscut are ecoul dorit asupra interlocutorului: Sultanul își închide ideile într-un cerc în jurul a două concepte: ciotul și toiagul. Rima cu care-și încheie discursul – „toiag/moșneag" – face aceste două elemente, legate oricum între ele (vezi literatura populară: „De-ar muri moșneagu / Ca să-i fur toiagu" – unde „toiagul" simbolizează puterea familiei) să coexiste într-o unitate organică, funcțională, ca și rima „zid/Baiazid" de mai târziu. „Ciotul" cu care își începe sultanul discursul este ceea ce are rădăcini adânci; uscat la suprafață, fără forță aparentă, dar implântat puternic în pământ, el reprezintă un pericol iminent pentru cine nu-l ia în seamă, mai ales pe un câmp de semănături unde „atacă" cu predilecție călcâiul. Relația dintre ciot și toiag este bine fixată în primul cânt al *Iliadei*, de către Ahile, eroul vulnerabil tocmai la călcâi:

„Jur pe toiagul acesta ce nu mai dă frunze și ramuri
Nici înflori-va vreodat' căci în munți i-a rămas rădăcina
(ciotul)
Rupt de copac, curățat cu securea de frunză și coajă
Iată-l cum azi între fiii aheilor judecătorii
'L poartă în mâini și dreptatea zeească prin el de la Zeus
Nouă ne-o-mpart"

În teoria hybrisului la Eschil, eroii „se împiedică de o stâncă nevăzută": acoperită de valuri, corabia prea încărcată nu o poate evita, dar dacă arunci din corabie, după măsură, din lucrurile îngrămădite, o poți ușura ca să treacă nevătămată. Această „stâncă" este un avertisment și, totodată,

singura posibilitate de autosalvare a individului – altfel, intrat în spirala măririi, acumulând prea multe bunuri, corabia se scufundă chiar fără a o întâlni. În tragedie, eroii uită sau nu țin cont de unele precepte obligatorii ale eticii și le descoperă din întâmplare, probând prin această întâmplare valoarea normelor respective; ei sunt cei care dau numele („eponimi") cutăruia sau cutăruia tip de greșeală. „Ciotul" are valoarea „stâncii ascunse" pentru corabia care este „întreg Aliotmanul". El este, pe de altă parte, un hotar pus la calea întoarsă, limita ultimă până la care agresorul are dreptul de a înainta. Are valoarea „bornei" de ocolire care fixează jumătatea cursei, cum spune Clitemnestra care speră ca Agamemnon să-și fi găsit moartea la Troia sau pe drumul întoarcerii: „Chiar dacă zeii i-au ajutat să învingă, ei să nu se bucure încă: se află abia la jumătatea drumului și trebuie să-l parcurgă înapoi fără ca aceiași zei să-i pedepsească. Numai atunci se va vedea dacă cerul le-a ținut sau nu partea cu adevărat".

În replica lui Mircea, „ura" sultanului („Cu o ură ne-mpăcată mi-am șoptit atunci în barbă") devine „dușmănia" locului. Bătălia care urmează nu este, propriu-zis, decât o dezlănțuire a forțelor naturii invocate de către bătrânul domn. Prin „pățania" lui, Baiazid „împlinește spusa": propriile lui atribute, propriul său blazon cu care voia să facă răul, i se întorc împotrivă. Așa cum el a spulberat Apusul printr-un „uragan" este, la rândul lui, „vânturat" de o furtună: „Și ca nori de aramă, și ca ropotul de grindeni"/; „Vâjiind ca vijelia și ca plesnetul de ploaie,/ Urlă câmpul...";„Și lovind în față, -n spate, ca și crivățul și gerul"; „Mircea însuși mână-n luptă vijelia-ngrozitoare / Care vine, vine, vine, calcă totul în picioare/ Ca potop ce prăpădește, ca o mare tulburată / Peste-un ceas păgânătatea e ca pleava vânturată".

„Pulberea de diamante" ce însoțea nașterea imperiului devine, în final „pleavă vânturată" – așa cum la Eschil, Xerxes „cel născut din ploaia de aur" devine stăpânul unei „puzderii de popoare" amestecate, fără comandanți, fără ordine, după lupta de la Salamina și Plateea. „Fulgerul" care în turbarea-i furtunoasă a cuprins pământ și mare" este învins de elementele cosmice dintre cer și pământ care se răzvrătesc „ca o mare tulburată" împingând puhoaiele turcești în matca sortită, dincolo de Dunăre. Adevăratul sens al fulgerului se arată în favoarea lui Mircea, fiind unul dintre semnele cerute de domnitor de la divinitatea locului:

„Pân ce oastea se așează, iată soarele apune
Voind creștetele-nalte ale țării să-ncunune
Cu un nimb de biruință, fulger lung, încremenit
Mărginește munții negri în întregul asfințit".

Ca element al cosmosului – cel mai important atribut al divinității – el n-a participat la bătălie alături de crivăț, ger, potop – apărând numai după

luptă ca sa aureoleze țara eliberată. Desigur, coroana lui Mircea era una din ramuri verzi, de rugător, de vreme ce țara însăși, prin munții ei, apare purtând coroana adevărată ca personaj autoritar, viu. În variante, poetul transferase către Mircea primul element din blazonul lui Baiazid, copacul, apoi captase către domnitor astrul tutelar al imperiului, luna – iar acum, în final, „fulgerul" se desprinde de la sine de sub puterea invadatorului alăturându-se „țării"[1]. Potopul român este o replică la „uragan" (dihonia elementelor). Adevărata relație „român-elemente (cosmice)" constă în liniștea apusului și a nopții („Lor le prietinește locul și apele" cum spune Herodot; ei trăiesc în concordie – „filia" – cu natura). Animismul pozitiv antrenat împotriva uraganului devastator reprezintă un sistem de autoapărare, de autoreglare a acestei ordini. Ura elementelor solului românesc este de fapt concordie în vederea restabilirii ordinii universale. Baiazid târăște după sine toate forțele năpraznice ale haosului până la limita dintre haos și cosmos: „Pân ce porțile istoriei cu lung zgomot se deschid / Și în scara lumii noastre se arată Baiazid". Extinderea imperiului otoman până la „porțile istoriei" este un fenomen de deșert, necontrolabil; intrarea lui în „scara lumii noastre" (în scara valorică a civilizației) se leagă, la început, de antrenarea prin homeopatie, prin magnetism, a elementelor de haos existente în cosmos: cei care se găsesc să-i iasă în cale sunt tocmai „vitejii" făcuți pe același calapod cu el. Remarcăm că, în privința cavalerilor Apusului, Mircea și Baiazid sunt cu totul de acord că erau niște orgolioși. Este singura valoare etică pe care o cunoaște sultanul din „scara lumii noastre", el neînțelegând ce este un război de apărare, de exemplu. Descoperind, ca din întâmplare, valorile propriu-zise ale civilizației, conștiința lui Mircea în crezul său istoric, puterea de sacrificiu pentru moșie – sultanul reface scrisa, reumple de conținut niște forme constituite în timp, le reînvie memoria și funcționalitatea.

O asemenea dezordine ca cea produsă de Baiazid reproduce, în fond, expedițiile tuturor marilor armate agresoare, începând cu marii cuceritori cunoscuți lui Eminescu: Cyrus, Darius-Xerxes, mongolii, turcii (interesant că prima parte a Evului Mediu – goți, huni, avari, este mai puțin folosită de către poet în acest sens – ba chiar capătă un lucru de umanitate, de înnobilare; vezi articolele lui politice). O idee nouă în interpretarea românească a filosofiei istoriei la Eminescu o reprezintă implicarea occidentului catolic în același hybris al exacerbării feudale creștine. Poetul se înscrie, astfel, pe linia politicii externe practice românești, caracterizată prin afirmarea independenței și sacrificiului în momentele de cumpănă (Dracula, Podul Înalt, Mihai Viteazu). Ține și de cunoașterea istoriografiei naționale,

1 „Fulgerul" nici nu se putea arăta acolo unde se afla ca eponim al său, Baiazid-Fulgerul, un uzurpator.

și de educația politică implantată secular în conștiința românilor. În fapt, acest șoc al celor două forme de putere urmează o lungă tradiție, începută cu lupta dintre uranieni și titani, în „Theogonia" lui Hesiod, „Prometeu" și „Perșii" lui Eschil, înfrângerea lui Lucifer în morala creștină, poemul cavaleresc occidental asupra motivației etice a cruciadelor, etc.

Mircea împreună cu întreaga țară se fac instrumentul reinstaurării ordinii universale. Religiozitatea și pietatea față de strămoși ține de principiul reinstaurării acestei ordini, nu de propensiunea specific românească. Bătălia, privită din tabăra românilor, este ca o curățire a granițelor infestate de duhuri spurcate, alungate și înecate în Dunăre pe schema oricărui descântec românesc. De aici, Mircea rezultă a fi nu neapărat un prinț creștin, nici o personalitate dotată cu forțe materiale – ci un simplu instrument al ordinii menționate. El emană liniște și chiar o bonomie scoasă din figura tradițională a basmelor.

